

УДК 94+2–275(477.41),,17”

*Валентина Нікітіна, Тетяна Палатна
(Переяслав-Хмельницький)*

Г.С.СКОВОРОДА І ПЕРЕЯСЛАВСЬКЕ ДУХІВНИЦТВО

У статті досліджуються стосунки між Г.Сковородою та священнослужителями Переяслава.

Ключові слова: єпископ, синод, архимандрит, колегіум, консисторія, проповідник, ієрей, єпархія, архипастир.

У статье исследуются отношения между Г.Сковородой и священнослужителями Переяслава.

Ключевые слова: епископ, синод, архимандрит, коллегіум, консисторія, проповідник, ієрей, єпархія, архипастыр.

The respects between G.Scovoroda and representatives of Pereyaslav's priesthood are analysed in the article.

Key words: bishop, synod, archimandrite, collegium, consistory, preacher, priest, eparchy, archichepherd.

Переяслав – місто давньої звитяги, стародавніх легенд і історичних переказів – привертало увагу Григорія Сковорода ще в студентські роки. Сюди він направив свої мандрівні стопи, повернувшись на батьківщину після закордонної подорожі. Не сподівався на легкі перемоги. Знав, що йде на бій, тримаючи в руці оголений меч, ім'я якому – слово. Переяславській древній землі судилося стати на якийсь час пристанищем визначного поета й філософа. Добрим чи злим, проте пристанищем. Тут у нього були друзі і вороги, були незгоди, кривди, біль. Проте Сковорода, полишаючи цю землю, все ж повертався до неї знову і знову.

Метою даного дослідження є встановлення священницького оточення Г.Сковорода в Переяславі та тих стосунків, які склалися між ними.

Чи був Сковорода людиною, що важко вступає в контакти з незнайомими? У Сковорода завжди були приятелі. Водночас, він явно не був легким на контакти з першим зустрічним. А чи дійсно ті панотці, що з ними в розмовах на високі теми проводив години Сковорода, розуміли, що його непокоїть? Можна припустити, що не сам філософ легко знайомився і вступав з ними у розмови, скільки до нього тягнулися люди, котрих приваблювала його незвичність, гострота слова і думки. Сковорода охоче ділився своїми думками і був цікавим співрозмовником, музикував. Його листи не свідчать про повну відкритість душі, окрім небагатьох найближчих людей, яких він дуже любив. Пізніше з цього приводу Ізмаїл Срезневський напише: «До Сковорода тяглися всі тодішні щирі уми й серця. Можна сказати, що за авторитетом, якого він зажив, Сковороду можна назвати мандрівним університетом і академією» [5, с.76–77].

Одним з перших священників, з яким познайомився Сковорода в Переяславі, був єпископ Никодим Срібницький, який і запросив Сковороду у 1750 році, після повернення з-за кордону, на посаду викладача поезики Переяславського колегіуму. Як повідомляє М.Ковалинський, Сковорода з радістю прийняв запрошення єпископа і відразу ж розпочав викладати поезію за новими правилами, до того ж написав спеціальний курс «Міркування про поезію і посібник з поетичного мистецтва» (для цього потрібно було мати певний поетичний досвід і знання). Однак, його розуміння поетичного мистецтва помітно відрізнялось від звичаєних у старій українській школі засад поезики.

Але застосовані Сковородою нові методи викладання не сподобалися єпископові. За словами Ковалинського, «Єпископ наказав почати викладати, як тоді звичайно провадилися викладання по школах. Сковорода певний свого знання й точності цієї справи, не згодився змінити й залишити написані ним правила для поезії, що були простіші й зрозуміліші для учнів та й зовсім нове та точне давали поняття про неї. Єпископ вимагав від нього писаної відповіді судовим порядком через консисторію, чому він не виконував наказ. Сковорода відповів, що ця розмова про поезію та підручник, написаний ним, є правильна та побудована на природі цього мистецтва. Причому до відповіді додав латинське прислів'я: «Alia res sceptrum, alia plectrum», тобто одне діло пастирська патериця, інше – сопілка пастуха. Єпископ на докладі консисторії власноручно зробив розпорядження: «Не живяше посреди дому моего творяй гордыню». Це був сьомий вірш сотого Давидового псалма, й витлумачити його було дуже просто: хочеш бути гордим – іди геть [4, с.441]. Сковороду було вигнано з колегіуму. Ковалинський підкреслює основні риси характеру Сковороди: принциповість, непоступливість у разі своєї правоти, силу його духу.

Восени 1751 р. Сковорода продовжив навчання в Києво-Могилянській академії в класі богослів'я. Повертається він на Переяславщину навесні 1753 року в село Кавраї на посаду домашнього вчителя в сім'ю бунчукового товариша Степана Томари.

А що ж відбувається в цей період у церковному житті Переяслава?

12 червня 1751 року єпископ Переяславський і Бориспільський Никодим Срібницький помер. На єпископську посаду претендували три іереї – ректор Новгородської семінарії, архімандрит монастиря Антонія Римлянина Йоасаф Миткевич, кандидатуру якого підтримував писар єпархіальної консисторії Гервасій Якубович – приятель Сковороди. Другим був намісник Петербурзького Олександро-Невського монастиря ієромонах Софроній Кришталецький, місцевий уродженець, який до 1742 року був ігуменом Золотоніського Красногірського монастиря. І третім – ігумен Переяславського Михайлівського монастиря Герман Прохорович. Та Синодом жодна з цих кандидатур не була затверджена, а призначена своя. Новим єпископом став Йоанн Козлович, архімандрит Донського і Заїконоспаського монастирів у Москві, ректор Московської академії.

Йоанн Козлович прибув до Переяслава в кінці червня чи на початку липня 1753 року. Сковорода в цей час уже був у Кавраї у Томари. На честь прибуття нового єпископа (якого Сковорода мусив знати по Київській академії і, можливо, по Москві) він написав панегірик, який пізніше включив в свій «Сад Божественних пісень» під номером 26-м:

Уже перші рядки вірша «Поспѣшай, гостю, поспѣшай, наши желанія увѣнчай!» – засвідчують, що панегірик складався якраз напередодні урочистого архіпастирського прибуття. Автор передає радість переяславців, які давно чекали нового єпископа:

Поспѣшай, гостю, поспѣшай,
 Наши желанія увѣнчай!
 Как мусикійский сличный слух,
 Сладостю тѣло и движет дух,
 Так всежеланный твой приход
 Цѣлый подвигл град и весь народ [3, с.83–84].

Цілком можливо, що вірш не декламувався, а співався вихованцями Переяславського колегіуму і, мабуть, на мелодію, створену самим Сковородою. У ньому відчувається ритмічна легкість, пісенна мелодійність, емоційність. Уже в цьому творі Сковороди виявилась своєрідна риса всієї його поезії – висока майстерність, багатогранність думок, простота і чіткість основної ідеї.

Чому ж з такою повагою і прихильністю ставився Сковорода до нового єпископа? Мабуть, перш за все, за його вченість, прихильність до розвитку освіти, яку він підтвердив своєю архіпастирською діяльністю на Переяславщині.

Йоанн Козлович освіту отримав в Києво-Могилянській академії. Після її закінчення був тут же викладачем граматики, синтаксису і риторики. Пізніше переведений префектом, вчителем філософії і богослів'я в Московську Слов'яно-греко-латинську академію, а з 1748

року і до переїзду в Переяслав був її ректором. Як видно з біографії, майже все своє життя до призначення в Переяслав він провів у стінах навчальних закладів. Тому, вступивши в правління Переяславською єпархією, Йоанн активно цікавився справами колегіуму: на свої заощадження споруджує нову кам'яну будівлю колегіуму, яка збереглася до наших днів і де нині розміщений меморіальний музей Г.С. Сковороди. Оскільки невідомо, на які гроші було побудовано бурсу для студентів, то є підстави вважати, що на бурсу Йоанн Козлович витратив власні заощадження. Він вернув увагу на матеріальне забезпечення вчителів, вперше призначивши їм платню у сумі 10 карбованців. Крім того, особисто їх нагороджував невеликими сумами на потреби, забезпечував їжею та одягом.

Помер Йоанн Козлович 16 березня 1757 року, і після його смерті виявилось, що у покійного єпископа з заощаджень залишилось лише 2 ¼ копійки. Духівництво, яке любило добре жити і не забувало про копійчину на чорний день, було вкрай здивоване безкорисливістю єпископа. «Вслѣдствие этого погребение его тѣла, совершенное митрополитомъ Кіевскимъ Тимоѳеемъ Щербацкимъ, произведено было на счетъ казны Переяславскаго архіерейскаго дома, согласно синодскому распоряженію» [2, с.31].

Після драматичного першого року вчителювання у Степана Томари, Сковорода на початку 1755 року з Переяслава їде до Москви зі своїм приятелем Володимиром Каліграфом, якого знав з Київської академії. Каліграфа було відправлено проповідником в одну з московських церков, а з осені 1755 року він став префектом і професором богослів'я Московської академії. Проте, стрімка кар'єра приятеля Сковороди обірвалась драматично. Будучи викладачем богослів'я, в одній з промов він висловив думку про те, що не треба з будь-якого приводу звертатися до Богородиці і всіх святих угодників. І хоча ці слова майже повторювали «Духовний регламент», написаний Феофаном Прокоповичем, Каліграф був підданий огуді. Ще рік о.Володимир пропрацював у Московській академії, а потім його відправили настоятелем у віддалений монастир у Великий Устюг. Каліграф був ще архімандритом у Ярославлі і помер у віці 44 років. У випадку з Володимиром Каліграфом маємо яскравий приклад ворожості московського кліру до людей, близьких за ментальністю до Г.Сковороди, що просвітницькими спробами обмежували містичні елементи в культурі і віровченні.

Встановлюючи дату поїздки Г.Сковороди до Москви, Л.Махновець вказує на паспорт, виданий не лише Каліграфові, але й учителеві синтаксису Іринію Братановичу 29 грудня 1754 року [1, с.123–124]. Отже, не тільки з В.Каліграфом їздив до Москви Г.Сковорода, а й ще з одним переяславцем Іринієм Братановичем. Хто він?

Іван Братановський (Братанович) народився 1725 р. в м. Баришівці Переяславського полку, в чернецтві йому дали ім'я Іриней. Навчався в Київській академії, у 1752-1755 рр. викладав у нижчих класах. У Москві викладав філософію, а 1758 року став префектом Московської академії. По тому, як це бувало звичайно із насильно забраними з України студентами та вченими, проходив шаблі духовної кар'єри: ігумен, архімандрит, єпископ Вологодський та Великопермський. Помер 1796 року. Вважається видатним проповідником, залишилось близько 60 його проповідей. На його могилі написано: «Слова його Божественні гриміли» [6, с.80].

Під час подорожі до Москви Сковорода відвідав Загорську Троїце-Сергієву Лавру, де її настоятель Кирило пропонував йому посаду викладача в лаврській семінарії. Та Григорій відмовився від цієї посади. Отже, це була екскурсія до Москви або, краще сказати, до осередку тодішньої освіти – Московської духовної академії та семінарії Троїце-Сергієвської лаври. Ця подорож викликана потягом Сковороди до мандрів, що підтверджує М.Ковалинський, кажучи: «Дух його віддаляв його від усіляких прихильностей і роблячи його пришельцем, переселенцем, мандрівником, виробляв у ньому серце громадянина Всесвіту, який, не маючи родини, маєтків, кутка, де голову прихилити, сторицею більше смакує задоволення природне, насолод простих, безтурботних, які черпаються чистим розумом і безтурботним духом у скарбах вічності» [4, с.443].

Прихильність до рідного краю кликала його назад в Україну. Ця риса його характеру виявилась особливо яскраво, коли довелося зробити вибір між рідним краєм та Великоросією. Вона проявлялась в нього й раніше, зокрема, у поверненні на батьківщину з-за кордону, а також з Петербурга до Києва.

Повернувся Г.Сковорода до Переяслава, напевно, того ж 1755 року. Не встиг він приїхати, розповідає Ковалинський, як розумний Томара доручив знайомим своїм умовити його повернутися до сина його. Сковорода не згоджувався, бо знав думки і примхи Томари, а тим паче – його жінки, але приятель, якого упросив Томара, обдурих його, привіз в село сонним. «Старий Томара, – пише Ковалинський, – вже був не той гербовий вельможа, а ласкавий дворянин, котрий хотів цінувати людей за їх внутрішню гідність. Він дружньо його приголубив, просив бути другом його сина й спрямовувати його в науках» [4, с.443].

Каврай – велике на той час село (близько 500 душ) розташоване на річці Кавраець, що впадає в Супій. За течією річки знаходились численні Каврайські хутори, що належали тоді багатим козакам. До Переяслава було верст зо п'ятдесят, але тоді їх не так і легко було подолати, отже, своїх добре знайомих – переяславських священиків – Сковорода провідувати міг не часто. Тому він надсилає своїм друзям в Переяслав листи. До нас дійшли, зокрема, листи до ієромонаха Гервасія Якубовича (датований 22 серпня 1758 року) та ієродиякона Йоїля (початок січня 1758 або 1759 року). У цих листах, крім привітань і побажань щастя і здоров'я, Сковорода вмщує вірші-присвяти. Пізніше вони включені до збірки «Сад Божественних пісень» під номерами першим та двадцять п'ятим.

Гервасій Якубович – писар консисторії, ієромонах. 18 червня 1755 року єпископ Йоанн Козлович призначає його намісником єпископської кафедри (заступником єпископа). Та після смерті Йоанна Козловича і призначенням єпископа Гервасія Лінцевського, Якубович на запрошення єпископа Білгородського Йоасафа Миткевича переїжджає з Переяслава до Білгорода архімандритом одного з монастирів та консисторським суддею, тобто з пониженням у чині.

Г.Сковорода з цього приводу присвячує йому «25-ю пѣсню отходную» [3, с.83]. Надсилаючи приятелеві цей вірш, поет в листі від 22 серпня 1758 року характеризує його так: «...на ознаку нашої синівської любові й пошани до тебе прийми від нас пісню відхідну... Правда, наша пісня майже зовсім селянська і проста, написана простонародною мовою, але я сміливо заявляю, що при всій своїй простонародності вона щира і безпосередня» [4, с.381–382].

У листі Сковорода підкреслює, що твір таки справді – пісня, а не вірш: «Ми зараз сумуємо за тобою, втішаємо себе цією пісенькою, співаючи її під звуки кіфари або ліри...» [4, с.382].

Прагнучи глибше висловити свої почуття і думки, Сковорода у вірші Гервасієві Якубовичу використовує фольклорні образи і мотиви:

Їдеш, хочеш нас оставить?
 Їдъ же весел, цѣлый, здравый,
 Будь тебѣ вѣтры погодны
 Тихи, жарки, ни холодны;
 Щаслив тебѣ путь вездѣ отсель будь! [3, с.83].

З отцем Гервасієм Г.Сковорода зберіг дружбу надовго. Саме за рекомендацією Якубовича білгородський єпископ Йоасаф Миткевич запрошує Сковороду викладати поетику в Харківському колегіумі.

Ще одним приятелем, до якого дружньо і з повагою ставився Сковорода, був переяславський ієродиякон Йоїль. У 1753 році Йоанн Козлович призначає Йоїля викладачем поетики Переяславського колегіуму, а в 1756-1757 рр. він обіймає посаду префекта цього навчального закладу. Влітку 1755 року, коли Гервасій Якубович став намісником єпископа, Йоїль обійняв звільнену ним посаду писаря консисторії, а згодом став ігуменом Золотоніського Красногірського монастиря.

Лист Г.Сковорода до Йоїля, по суті, це новорічне привітання, в якому вжито частину вірша «Боїться народ...» – пісня перша «Саду», але без перших двох строф, в яких мовиться про смерть – у новорічному вітанні це було б недоречно. У листі Сковорода зве себе «молодший любитель еллінів», а Йоїля – своїм «старим другом» [4, с.379-380]; можливо вони разом навчалися в Київській академії.

Проаналізувавши коло переяславських друзів та знайомих, в якому проживав Г.С. Сковорода, приходимо до висновку, що він не був самотнім блукачем в пустелі, як раніше про нього писали. У Сковорода завжди були друзі. І тепер стає зрозумілішим, чому Г.Сковорода, полишаючи Переяслав, повертався сюди, бо тут у нього були друзі, які у важкі для нього часи намагалися йому допомагати.

Список використаних джерел

1. Махновець Л. Григорій Сковорода. Біографія / Л. Махновець. – К. : Наукова думка, 1972. – 255 с.
2. Пархоменко В. Очерк истории Переяславско-Бориспольской епархии (1733-1785 гг.) в связи с общим ходом малороссийской жизни того времени / В. Пархоменко. – Полтава, 1908. – 138 с.
3. Сковорода Г. С. Повне зібрання творів: у 2 т. / Г. С. Сковорода; [ред. кол.: В. І. Шинкарук (гол. ред.) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. 1. – 532 с.
4. Сковорода Г. С. Повне зібрання творів: у 2 т. / Г. С. Сковорода; [ред. кол.: В. І. Шинкарук (гол. ред.) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. 2. – 574 с.
5. Срезневский И. Отрывки из записок о старце Григории Сковороде / И. Срезневский // Утренняя звезда. – Х., 1834. – Кн. I. – 85 с.
6. Шевчук В. Пізнаний і непізнаний Сфінкс: Григорій Сковорода сучасними очима: розмисли / В. Шевчук. – К. : Університетське видавництво «Пульсари», 2008. – 528 с.

Стаття надійшла до редакції 24 лютого 2011 року